

DOI: <http://www.doi.org/10.36719/2663-4619/66/98-105>**İlahe Sahib kızı Yusifli**Erciyes Üniversitesi, Yakınçağ Tarihi Yüksek Lisans Öğrencisi,
<https://orcid.org/0000-0003-0594-6121>,

Kayseri/Türkiye ilaha.yusifli@yahoo.com

Doç. Dr. Cengiz Yüksel oğlu Kartın

Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü,

<https://orcid.org/0000-0003-3457-6916>

Kayseri/Türkiye cengizkartin@gmail.com

KAFKAS İSLAM ORDUSUNUN BAKÜ`NÜ KURTARMA YÖNÜNDE FAALİYETLERİ ¹**Anahtar Kelimeler:** Kafkas İslam Ordusu, Dnesterfors, Rus Devrimi, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, Osmanlı Devleti**Activities of The Caucasian Islamic Army to save Baku****Summary**

In 1917, after the October and February revolutions in Russia, peoples were given "Self-determination." After this law, all peoples who were captured by tsarist rule began to fight for independence. Azerbaijan has also joined this struggle. Azerbaijan, which gained independence on May 28, 1918, needed power to maintain independence. This power was allowed by the Batumi Treaty, which was associated with the Ottoman state. Because of that, the Ottoman state undertook to send military assistance to Azerbaijan. With this section As a result, the Caucasian Islamic Army would come to Azerbaijan, clear region of foreign troops, help Azerbaijan maintain independence, and help establish an army.

Since the need for oil increased in World War I, the state that occupied Baku would have great superiority. For this reason, Great Britain had an army in Azerbaijan.

The Baku victory of the Caucasian Islamic Army is one of three victories won during the First World War. It further strengthened the brotherhood between the two states. For this reason, the Islamic Army of the Caucasus is one of the glorious pages of the history of Azerbaijan and Turkey.

The article will assess the activities of the Caucasian Islamic Army to liberate Baku.

Key words: Caucasian Islamic Army, Dniesterforce, Russian Revolution, Azerbaijan Democratic Republic, Ottoman State

Kafkas İslam Ordusunun Azerbaycan`a gelmesi ve Nuri paşanın önderliğinde Gence`den Bakü`ye gelmesi, çeşitli şehirlerin kurtarılması ve 15 Eylül`de yoğun çatışmalar sonucunda Bakü`nün kurtarılması tarihi olaydır. Kıymetbilen Azerbaycan halkı bunu hiçbir zaman unutmayacak, şehitlerin hatırasını her zaman kalbinde yaşadacaktır.

İlham Aliyev

Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı

Giriş

20. yüzyıl Rusya tarihini incelendiğinde, en önemli olaylardan biri Bolşevik devrimidir. Bitmeyen savaşlar, halk arasında büyüyen açlık vb. etkenler insanların itirazına sebep oluyordu. Bu etkenler bolşeviklerin faaliyetini daha genişletti. 27 Şubat 1917 senesinde Rusya imparatorluğunun başkenti Petograd`ta zafer ile sonuçlanan devrim sonrasında II. Nikolay tahttan indirildi. Bununla da uzun zaman hakimiyette olan Romanov`lar hanedanlığının hükumranlığı son buldu. Bolşevik devrimi sadece Rusya`yı değil, dünyanın da düzenine etki ederek bir çok devletin politikasını belirledi. (25,9) Devrime Azerbaycan`da da tepki gösterildi. Muhammet Emin Resulzade konuyla ilgili devrim ile mahkum sınıflara hürriyet, mahkum milletlere ise özerklik verileceğini bekliyordu.

Bolşevik ihtilali müteakip, çarın hakimiyeti altındaki bütün esir milletler bağımsızlıklarını kazanmak için mücadeleye başlarken, Kafkasya`daki Müslüman halk da teşkilatlanma çabası içine girmiştir. (8, 563-578) Rusya`da bu dönem ulusların kendi kaderlerini tayin etme haklarının verilmesi meselesi ön plana sürüldü.

¹ Makale Eciyez Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde yürütülen "İngilizlerin Kafkasya Politikası ve Kafkas İslam Ordusuna Münasebeti (1918-1920)" tezinden yararlanarak hazırlanmıştır

Bütün ulusların siyasal kaderinin bağımsız şekilde kendi geleceğini tayin etme hakkını içermesi gerektiği belirtiliyordu. Fakat bu konuda İngiliz tarihçi E.H.Carr'ın Bolşevik Devrimi kitabında Rusların halklara kendi mükeddaratını tayin etmenin sözde olduğunu belirtiyor.

Bolşevik devriminden sonra Osmanlı devletinin Güney Kafkasya'da aktifliyi artmıştır. (22,17) Azerbaycan'ın bağımsızlık kazandıktan sonra ilk yaptığı anlaşmanın Osmanlı devleti ile olması tesadüfi değildir. 4 Haziran 1918'de Batum'da imzalanan anlaşma ile iki devlet arasında bağ daha da arttı. Anlaşmanı Osmanlı Hükümeti adına Adalet Bakanı, Senato Başkanı Halil Bey Mentеше ve Osmanlı Devleti Kafkasya Cephesi Komutanı Ferik Mehmet, Vehip Paşa, Azerbaycan Cumhuriyeti adına Dışişleri Bakanı Memmedhesen Hacinski ve Milli Şura Başkanı Mehmet Emin Resulzade imzaladılar. (7, 24) Genel olarak 11 maddeden ibaret olan anlaşmanın dördüncü maddesi Azerbaycan'ın geleceği için daha önemliydi. Dördüncü maddede Azerbaycan Cumhuriyeti hükümeti tarafından talep olduğu zaman, Osmanlı hükümeti askeri yardım edecekti. (14,44) Ayrıca, Osmanlı devleti Azerbaycan'a iki milyon lira borç verecekti. (11,13)

Azerbaycan'da yerli halka soykırım yapıyordu. Soykırımın amacı Azerbaycanlıların gözünü korkutmak ve mevcut sisteme boyun eğmelerini sağlamaktı. Ermenilerin Güney Azerbaycan'da yaptığı soykırımlar Osmanlı 9. Ordu Komutanlığının Hariciye Nezaretine çektiği telegrafta da yazılmıştır.² 15 Ordu Komutanlığının Harbiye Nazırlığına çektiği 5830 sayılı telgrafta Şahtahtı köyünde Ermeniler'in Müslümanların namus ve hayatlarına tecavüz ederek katliam yaptıkları bildiriliyordu. (7,22) Müfrezeleri Zengezur, Nahçıvan, İğdir, ve Serdarabat'ta yüzlerce köyde Müslümanları katlediyor ve Müslümanları sıfırın altında 40-50 derece soğukta tutarak öldürüyorlardı. (7,22) Mehmet Emin Resulzade mevcut zor durumu şöyle özetliyordu: "Bu zor durumda milleti kurtaracak tek çare vardı: Türkiye. Bütün ümitler Türkiye'ye bağlanmıştı" (1,9)

Kafkas İslam Ordusunun kurulması

Bolşevik ihtilali sonrası dünyadaki süper güçlerin odak noktası Kafkasya, esasen de Bakü olmuştur. Bakü ise "Bakü Sovyeti'nin" idaresi altındaydı. Yani, Bakü Bolşeviklerin elindeydi. Bolşevikler Rusya'ya Bakü petrolünü akıtıyordu. İngiliz generali Denstervil de kendi ordusu ile Enzeli'de saldırı için fırsat kolluyordu. Milli hükümetin merkezi bu sebepten Bakü'ye değil de, Gence'ye tayin edildi. Muhammet Emin Resulzade'nin dediği gibi, "Bakü'süz Azerbaycan, kafasız bedene benziyor" Bakü'ye girmek, düşmanlardan korunmak ve bağımsızlığı elde tutmak için düzenli orduya ihtiyaç vardı. Fakat, Rus hakimiyeti Türk-Müslüman olan kesim askere almadığı için askeri tecrübe yoktu. Bu aşamada Batum anlaşmasının dördüncü maddesine istinaden, Azerbaycan, Osmanlı devletinden yardım istedi. Osmanlı devletinin kendisi için de zor durum olmasına rağmen, Azerbaycan'a yardım göndermeyi kendi üstüne aldı. Osmanlı'nın Kafkasya'ya gelmesi, dünyaya savaş açması demektir.

Osmanlı'nın Kafkasya'ya ilerleyişini bilen Bakü'deki Bolşevik rejim Enzeli'de saldırı fırsatı bekleyen İngilizleri yardıma çağırıldı. (15,5) Bunu öğrenen Osmanlı yetkilileri Gence Karargahına şu mektubu göndermiştir:

"Bakü'nün bir an önce ele geçirilmesi için hücum edilmesi gerekmektedir. Çünkü Ermeni komitesi tarafından Enzeli'deki İngiliz birliklerinin 48 saat içinde şehre yardıma geleceği ve bunun için 7 gemi gönderildiğinin açıklandığı, Biçerakov ve Petrov askerlerinin de şehri savundukları, ayrıca bankalarda ve hükümete ait para ve kıymetli eşyanın tamamının gemilere yüklenip kaçmaya hazırlandıkları belirtiliyordu" (2,17)

Osmanlı devleti, Kafkasya ve Azerbaycan ile bağlantılı planların gerçekleşmesi için kurulacak askeri kuvvetin teşkil edilmesi 1918 senesinin ilk aylarından Enver Paşa ve ekibinin gündemindeydi. (2, 205) Ocak ayında kurulacak askeri birliğin teşkili, içeriği tartışılmıştı. Enver paşaya göre, her biri üç alaydan ibaret üç piyade kurulmalı idi. (19,51) Kurulacak olan üç tümede bir kolordusunda birleşmeli idi. Plana esasen, I ve II piyade tümeninin kuruluşu ile ilginecek iki subay personeli seçildi.(6,205) Subaylar gerekli talimatları aldıktan sonra. Azerbaycan'da kurulacak ordununun yapılandırılmasına başlamalıydı. Seçilen subaylar için bazı tavizler düşünülmüştü: onların rütbesi bir aşama, maaşları ise iki misli artırılacaktı.

1918 senesinin Haziran ayında Azerbaycan'da askeri hareketin başlanmasına ilişkin karar alındı. Nuri (Killigil) Paşa, Kars, Ardahan, İğdir nüfusundan oluşan toplam on iki bin kişiden müteşekkil Kafkas İslam Ordusu'nu kurdu. Daha sonra da destek için Filistin cephesinden getirilen 106. ve 107. piyade alayı ve 56. topçu alayı ile Kafkas İslam ordusu güçlendirildi ve teçhizat sağlandı. (208)

Önce Nuri Paşa'ya Tümgeneral rütbesi, ardından Paşa rütbesi verildi. Enver Paşa Kafkasya'ya gidecek ordunun generali olarak, Kazım Karabekir Paşa'yı 23 Şubat tarihinde tayin etmişti. Fakat Kazım Karabekir,

² Andranik Toros Ozanyan 1918 senesinde Azerbaycanlılara yapılan soykırımının liderlerindedir.

Erzurum'un kurtarılması için savaşa katıldığından Enver Paşa'dan şimdilik orada kalmasını rica etti. Trabzon konferansından sonra Kazım Karabekir Kafkasya'ya gitmeyi istediğinde Enver Paşa göreve Nuri Paşa'nın atandığını belirtti. Kafkas İslam Ordusunun kumandanı Nuri Paşa'dan önce Şahzade Farruh da seçilmişti. Bunu Nagibey Şeyhzamanlı kendi hatıralarında Enver Paşa ile sohbetini şöyle yazmıştır:

"Paşam, sizinle açık konuşmak istiyorum. Biz Kafkasya Türkleri iki kuvveye inanıyoruz. Gökte Allah, yerde Enver Paşa. Duyduğuma göre sizin Nuru isimli kardeşiniz vardır. Lütfen Kafkasya'ya gidecek olan ordunun başına Nuru Paşa'nı tayin ediniz. Paşam, ülkemiz dünyanın en zengin yerlerinden biridir. Kocaman dev olan Rusya'nı saldırgan yapan Bakü petrolüdür. Bu petrolün yüzde yetmişi biz Azeri Türklerindir. Halk zahmetkeş ve çalışkandır. Aynı zamanda oldukça kahramandır. Bir de Paşam, sizin Kafkasyaya gidecek askeri kuvvete kumandan olarak tayin ettiğiniz şahzade her gece Pera Palas otelinin salonunda içki içerek dans ettiğini görüyorum. Kafkasya'da böyle davranışları sevmiyorlar" (21, 57) Enver Paşa ile konuşmasını hatıralarına aktaran Şeyhzamanlı, daha sonra askeri kuvvetin başına Nuri Paşa'nın seçildiğini de kaydetmiştir.

Rüşti bey "Bakü yollarında" eserinde Kafkas İslam Ordusu içeriği hakkında şu ilginç bilgiler veriyor. (23,6)

"İlk kuruluşta güney grubunun kuvvetleri şöyleydi: 4. piyade alayı (azeri³ alayı)"; birinci ve ikinci tabur, iki süvari bölüğü, Azeri süvarilerinden ibaret daha bir bölük, iki grup dağ ve Rus çöl topundan ibaret olmuştur. Bundan başka ordu alaylarına verilen Azerbaycan çöl topçu bölüğü öküzle taşındığı için otoyolundan kenara çıkamıyordu. Fakat bu hayvanlar düşmanın zırhlı otomobillerini, zırhlı trenlerini kaçırmakta ve toplarını susdurmakta çok faydalı oluyordu. Esasen toplar, Türkiye cebhanesini terk ederek Rusya'ya dönen askerlerden Azerbaycan partizanları tarafından zorla alınmıştı. Bu topların mermileri Rus alaylarından ganimet olarak ele geçirilmiş ve oldukça çoktu. Azerbaycan kolordusunda olan silahlar Rusya'da üretilmişti. Bu sebepten mermi konusunda zorluk yaşanmıyordu. Fakat Osmanlı ordusunda kullanılan silahlar için mermi yetmiyordu. Savaş zamanı Osmanlı ordusunu, Azerbaycan kolordusunu Azerbaycan hükümeti ve halkı gıdama sağılıyordu." (23,6)

Kafkas İslam Ordusunun faaliyeti

Kafkas İslam Ordusunun karargahı için 20 kişi subay seçildi. Mart 1918'de Nuri Paşa 25'inde Musul'a gitti. Musul'da 6. Ordudan 149 subay ve memur, 488 gedikli subay ve asker seçildi. Oluşturulan grup Azerbaycan'a gönderilecekti.

Nuri Paşa'nın subay personeli Revandiz'den geçerek 26 Nisan tarihinde Pesva'ya, 29 Nisan tarihinde Savucbulag'a, 9 Mayıs'ta ise Tebriz'e vardı. Ordu Tebriz'de durakladı. Çünkü, Türk ordusu ile Ermeni silahlı çeteleri arasında çatışma oldu. 12 Mayıs tarihinde Savucbulaq-Terbiz-Alacüce yolu ile Tebriz'den hareket ederek 20 Mayıs'ta Aras ırmağına varıldı. Aynı gün Azerbaycan'ın Zengezur bölgesine girdildi. Ermeni silahlı çeteleri ile Azerbaycanlılar arasında çatışma olmasın diye bazı Türk subayları bölgede kaldı. Yüzbaşı Halil bey ve iki subay ise Nahcivan'da kontrolü ele almak için gitti. Gönderilen birlikler yerli halkın kendini koruması için teşkilatlanma ile ilgilenecekti.

Nuri Paşa Cebrayıl-Ağdam-Terter rotası ile Yevlah'a vardı. Kafkas İslam Ordusunun karargahı Şeki şehri düşünülse de, Gence olarak değiştirildi. Çünkü, Şeki etrafında Ermeni çeteleri daha aktifti. Ayrıca, Gence ulaşım yollarına daha yakındı. Gence'ye varan Nuri paşa kısa zaman içinde diğer merkezlerde kuvvetlerin örgütlenmesi işi ile ilgilendi.

Nuri Paşa Azerbaycan'a varmadan önce Azerbaycan'da gönüllü gruplar kurulmaya başlamıştı. Fakat kendisinin de yazdığından anlaşılıyor ki, Azerbaycanlılardan kurulmuş kolorduda askerden daha fazla subay vardır.(13,289)

Kafkas İslam Ordusu Bakü'ye varana kadar Göyçay'da, Salyan'da, Ağsu ve Kürdemir etrafında, Şamahı ve Hacıgabal'da giden savaşta mücadele etmiştir.

Denstervil'in ordusunun işgal planı Tebriz üzerinden yürüyerek kuzeyde bulunan Rus ve Ermeni birlikleri ile Bakü'yü kısaç altına almaktı. Nuri Paşa ise, İngiliz planına esasen kendi planını revize etti. Iğdır üzerinden Nahcivan'a hareket etti. Nuri Paşa'nın amacı Rus ve Ermeni birliklerinin birleşmesine engel olmaktı. Fakat, İngilizlerin teçhizat ve asker sayısında Türklere baktığımız zaman üstünlük vardı. Enver Paşa'nın emri ile Irak cebhesinden Ali İhsan Paşa komutasındaki 4.Kolordu Tebrize gitti. Ali İhsan Paşa'nın 4.Kolordu birleşerek İngilizlerin ve Rusların birleşmesine engel oldu ve İngilizleri Tebriz'den çıkardılar. General Denstervil kendi hatıralarında Türklerin çizdiği yolun iyi olmasını vurguluyor. Türklerin stratejik önemli konuları ele geçirmesini belirtiyor. General Lionel Denstervil'in ordusunun geri çekilmesi ile

³ Rüşti Türker'in Azeriler diye bahsettiği Azerbaycanlılardır. Duensterville de Azerbaycanlılar hakkında Tatarlar diye bahsetmektedir.

Tebriz`de Kafkas İslam Ordusu kesin üstünlük sağlamış oldu. Tebriz`den sonra Türk ordusunun istikameti Hoy şehiri idi. 8 Haziran tarihinde Hoy şehrine inen Osmanlı ordusunu bölgeden Ermenileri çıkardı. Ordu Hoy`dan sonra Karabağ`a doğru ilerledi. Bakü yakınlığında Kafkas İslam Ordusu, 4.Kolordu ve Azerbaycan ordusu birleşti.

Bakü Savaşı

Bakü şehrinin kurtarılması için ilk ciddi adım 5 Ağustos tarihinde atıldı. Mürsel Paşanın önderliği ile Kurt kapısı olarak tanınan istikametten taarruz oldu. taarruz 9, 10, 13 ve 38. Türk alayının bölmeleri, Azerbaycan`ın iki piyade alayı, Sumgayıt birlikleri ile oldu. 5 Ağustos olan savaşta Kafkas İslam Ordusu Sentrokaspi askeri kuvveti, Densterfors ordusu ile karşı-karşıya gelen Türk ordusu geri çekilmek zorunda kaldı. Geri çekilme sebebi ise, Gence`den Bakü`ye kadar uzak yoldan gelen ordunun can kaybı, yorgunluğu, maddi sıkıntılarıydı.

Kafkas İslam Ordusunun komandanı Nuri Paşa ve Aliğa Şıhlinski 5 Ağustos başarısızlıklarını tartışarak, yeni önlemler alındı. Bakü`nu kurtarmak uğrunda giden savaşın 40. gününde, yani 14 Eylül`den 15 Eylül`e geçen gece Bakü düşmandan kurtarıldı. Savaş sonucunda Büyük Britanya ordusu bozguna uğrayarak kısa zaman sonra Bakü`nü terk etmek zorunda kalmıştır. (12,131) Son askeri operasyona önderlik eden Mürsel Paşa idi. Kendisi Bakü operasyonundan sonra Müsel Bakü olarak tanınmıştır. (11,13) Bakü`yü kurtarmak için önemli taarruz planını ise Nuri Paşa hazırlamıştır. (20,7) Bakü kurtarıldıktan sonra, Kafkas İslam Ordusu Bakü`nü Azerbaycan hükümeti adına kurtardığını beyan etti. (26,576)

Azerbaycan hükümetinin rehberi Feteli Han Hoyski kendi sevincini Nuri paşaya gönderdiği telegramda şöyle ifade etmişti: *“Kafkas İslam Ordusu kumandanı, saadetli Nuru paşa hazretlerine! Komandanız altında bulunan cesur Türk askerlerimiz tarafından Azerbaycan`ın başkenti olan Bakü`nün düşmandan temizlenmesi vesilesi ile milletim, zati-hemiyeyi-pervezanelerinize ve dünyanın en cesue ve soylu askeri olan Türkün oğullarına minettar olduğumu erz etmekle ifrihar ederim”* (17,4)

18 Eylül tarihinde Kafkas İslam Ordusunun kumandanı Nuri Paşa Bakü şehrinin ahalisine yazı hazırladı. Bu yazıda bildiriliyordu ki, akşam saat 6`ya kadar milliyet farkı olmadan herkes silahı teslim etmelidir. Silahı teslim etmeyenlere karşı ölüm cezası uygulanacaktı. (16,139)

Kafkas İslam Ordusunun Azerbaycan`a gelme amacını işgal olarak yazan tarihçiler de mevcuttur. Muhammet Emin Resulzade 15 Eylül 1919 senesinde yazdığı “Azerbaycan” isimli makalesi bu ithamlara en iyi cevap ola bilir. *“Osmanlı Ordusunun Azerbaycan üzerinde herhangi bir işgali söz konusun değildir. Çünkü Enver Paşa, Osmanlı askerinin Azerbaycan`da kalabilmesi için gereken masrafı karşılamak üzere Osmanlı maliyesinden ayda 50.000 lira tahsisat ayrılmasını istemiştir. Öte yandan Azerbaycan yönetiminden, mümkün olan en kısa sürede bir millî ordu kurmalarını rica etmiştir. İstilacı bir devlet, müstemlekesine kesinlikle borç para vermez ve millî ordu kurmalarını istemez. Eğer Türk Ordusu işgalci olsaydı, Azerbaycan hangi sebeple Merkezi Hazar Diktatörlüğü ve İngilizlerden Bakü`yü kurtarma uğrunda şehit olan Türk askerlerinin anısına abide yapılması için aralarında para toplamıştı?”*(18)

Kafkas İslam Ordusu, Osmanlı Devleti`nin ne kendi topraklarını müdafaa etmek, ne de başka bir memleketi istila etmek amacına matuftur. Ordunun oluşturulma amacı ve verdiği mücadele tamamen Müslüman Türk olan Azerbaycanlılara yapılan soy kırımı bertaraf etmek ve Azerbaycan Türklüğünün istiklalini eline almasını temin etmektir. (9,43)

İngiliz kaynaklarında Bakü savaşı

Yukarıda da açıklandığı gibi, Bolşevik devrimi sonrasında büyük devletlerin odak noktası Kafkasya, esasen de Bakü petrolü olmuştur. Azerbaycan petrolü dünyanın en kaliteli petrolerindandır. (29) Dünya savaşında da petrole olan ihtiyaç arttığı için Bakü`yü işgal eden devlet büyük üstünlüklere sahip olacaktı. İngilizler de İran`da bulunan ordusu ile Bakü`ye müdahale etmek ve petrole sahip çıkmak istiyordu. (10,4) İngiliz kaynaklarında Bakü müharebesi adı ile tarihe geçen savaş İngilizler ile Türklerin Bakü uğrunda savaşmasıdır. Bakü müharebesi Osmanlı devleti ve Azerbaycan Halk Cumhuriyetinin zaferi ile sonuçlandı.

1918 senesinde Azerbaycan`da bulunan İngiliz askeri birliğinin generali L.C.Dunsterville idi. General kendisine emir verildiği tarihten başlayarak kaleme aldığı hatırası Türk-Ermeni ilişkisi, Transkafkasya`da durum, Türk-İngiliz ilişkileri açısından önemli başvuru kitabıdır. Dunsterville`nin hatıralarında Kafkas İslam Ordusu hakkında da geniş bilgi bulunmaktadır.

Albay Keyworth General Dunsterville`e 26 Ağustos`ta Türk taarruzu olduğunu ve onların hedeflerine ulaştıklarını rapor etti. Türklerin artık ana saldırıya geçecekleri İngilizlere malumdu. İngilizler İran`dan takviye alabilirdi taarruzlara karşı koyabileceklerdi. Bunu Türkler de anlamıştı. İngilizlerin takviye alamaması için Tebriz`den Kazvin`e ilerlediler. Böylelikle Dunsterville takviye alamadı.

General Dunsterville Bakü savaşı hakkında “*Gemimin, Avrupa Oteli'nin ve genelde şehrin bombardımanı o kadar isabetliydi ki düşmanın bir kaç yüz metre ilerimizde muhabere santralının olduğuna inanasım geldi. Başka türlü bu denli isabet sağlanamazdı. Gerçi bölgeye ait ayrıntılı haritaları vardı ve doğrudan görüş olmaksızın belli bir bölgeyi bombalayabilirlerdi. Fakat bombardıman son derece bilinçli ve isabetliydi.*” (4,236)

General Krüger gemisi dışında her şeyin vurulduğunu da belirtiyor. Türkler İngilizlerin Avrupa ve Metropol otelinde saklandığı için oraya da ateş açtılar.

Dunsterville mağlubiyeti önceden görerek, Yüzbaşı Noel ve Albay Rawlinson'u Türklerin haberleşme hattına taaruz planını yaptı. Fakat general planı devreye sokamadı.

14 Temmuz sabah 04:00'da Türkler büyük saldırıya başladı. İngilizlerin planına göre, büyükçe başka saldırı olmadan önce kuzeyde Bicherakov'dan, güneyden ise İngilizlerden gelecek takviyeler Kafkas İslam Ordusunun Bakü'ye girişine engel olacaktı. Plan umulduğu gibi gitmedi. Türkler hiç bir müdahale ile karşılaşmadan Bakü'ye girdi. Dunsterville durumu şöyle anlattı: “*Sabah saat 04:00'te demiryolu vadisi boyunca Kurt Kapı'sına saldıran Türkler, hattın en kuvvetli yeri olan bu bölgedeki saldırıları ile hattı elde tutması beklenen Bakü Bataryası'nı dağıtarak hattı muhtemelen ele geçirmişlerdi. Şimdi de şehrin hemen yukarısında bulunan, varoşlardan birkaç yüz yarda ve rıhtımlardan 3000 yarda uzaklıktaki tepeleri almışlardı. Bütün birliklerin olması beklenen bu hücumu karşı önceden uyarılmalarına rağmen tüm hattın bu en güçlü bölgesinin düşmanın eline bu kadar kolay geçmesi inanılır gibi değildi, ancak gerçekler bu doğrultuydu. Tüm koşullar lehte iken askerlerin böyle ani bir yenilgiye uğraması üzerine artık Bakü'den bekleyeceğimiz pek bir şey kalmamıştı. Artık bütün mesele bozgunun kurtulup, hasar gören birliklerimizi tahliye edene kadar düşmana karşı dayanabilmektir*” (4,268)

Bakü savaşı hakkında Binbaşı M.H.Donohoe kendi hatıralarında bahsediyor. Binbaşı 1-13 Eylül arasında Balacari'nin güneybatısında genel bir Türk yığılmasından bahsediyor. 12 Eylül tarihinde firari bir Arap subayı Türklerin saldırısının bütün ayrıntılarını İngilizlere vermişti. Voltchi-Vorota-Kurt Kapısı'ndan vuku bulacak ve bu arada Bilacari'deki birlikleri tutmak için de şaşırtma saldırısı olacağından bahseden Arap subayın istihbaratı doğru çıktı. 14 Eylül saat 06.00'da⁴ Kafkas İslam Ordusu belirtilen bölgelerden saldırı yaptı. Gergin müharebe sonrası, İngilizler mağlub oldu. İngiliz ordusu akşam saat 5:00'te Bakü'nün tahliye edilmesi emiri aldı. Geri çekilme akşam saat 8:00'te başladı ve son araba da gemiye yükleme noktasında gece saat 10:00'da vararak olaysız yürütüldü.(5,206)

Mondros anlaşması ve Kafkas İslam Ordusunun Kafkasya'dan gidişi

Birinci dünya savaşının akabinde 3 kıtaya hükmeden Osmanlı Mondros anlaşmasını imzalamak zorunda kalmıştır. 30 Ekim 1918 senesinde imzalanan Mondros anlaşmasının maddelerinin gerekçesiyle, Osmanlı devleti Kafkasya'dan çekilmek zorundaydı. 21 Ekim tarihinde Ahmet İzzet paşa Türk ordusunu Kafkasya'dan çıkarılıp Brest-Litovsk barışı ile tayin edilmiş sınırın gerisine çekilmesi hakkında emir verdi. Ayrıca tahliye hızlı olsun diye, Kafkasya demir yolları kullanılacaktı. Mondros barış anlaşmasının şartlarına esasen, askeri gemiler, demir yolları, posta-telegraf araçları İtilaf devletlerine devr edilmeli, Kafkasya, Asir, Hicaz, Yemen, Suriye ve Irak'ta buluna Osmanlı orduları İtilaf devletlerinin kumandanlığına teslim olmalıydı. Anlaşmanın on birinci maddesine esasen, Osmanlı ordusu Güney Azerbaycan'ı ve Güney Kafkasya'nı terk etmek zorundaydı. İtilaf devletlerinin Bakü'yü işgal ettiği zaman Osmanlı devleti itiraz etmemeliydi. Genel olarak, Mondros anlaşması ile, Osmanlı İtilaf devletlerine resmen teslim oldu. Osmanlı tehlikesini aradan kaldıran İtilaf devletleri Kafkasya'nı rahatlıkla işgal ettiler.

Azerbaycan'da büyük sevinçle karşılanan Türk ordusu kederle yolcu ediliyordu. İnsanlar kurtarıcılarının gitmesini istemiyordu. Nuri Paşa karşılıklı anlaşma ile Azerbaycan Cumhuriyetinin askeri servisine geçmek istese de, buna itilaf devletleri izin vermedi. (24,317)

Sonuç

Kafkas İslam Ordusunun kurulma dönemi Osmanlı devleti için zor dönemlerdi. Birinci dünya savaşı zamanında bütün gelişmeler Osmanlı devletinin aleyhine dönüyordu. Zor duruma bakmayarak, Osmanlı Azerbaycan'a Batum anlaşmasının 4. maddesi gerekçesi ile yardım etmeyi üstelendi. Kurulan ordunun isimlendirilmesi zamanı milliyet belirtilen ifade kullanılmaması, “Kafkas İslam Ordusu” olarak seçilmesi de tesadüfi değildir. Birlikte gayrimüslim bulunmuyordu. Ayrıca, Osmanlı devletinin müttefiki olan Almanya Kafkasya'da Brest-Litovsk anlaşması ile belirlenen sınırın Doğu'suna geçmesini istemiyordu. Ayrıca

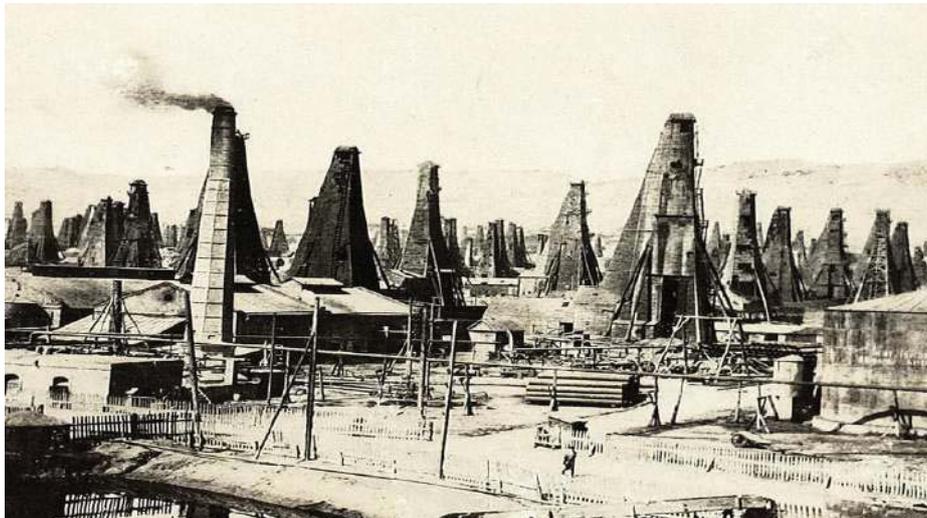
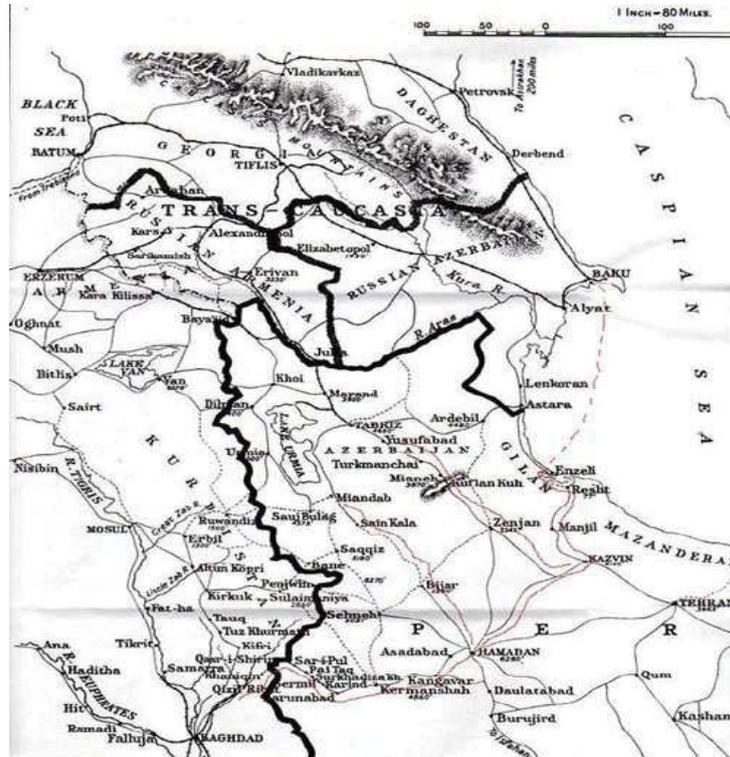
⁴ M.H.Donohoe hatıralarında saldırı saatini 06.00 yazsa da, L.C.Dunsterville 04:00 olarak yazmıştır.

Almanların da Bakü üzerinde planları vardı. Dolayısı ile, Osmanlı devletinin Azerbaycan'a yardım etmesine karşıydı. Büyük devletlerin dikkatini çekmemek için de bu isim seçildi.

Kafkas İslam Ordusunun kurulma amacı, soykırıma maruz kalan insanları korumak ve Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin hayatta kalmasını sağlamaktı. 1918 senesinin Haziran ayında askeri hareketin başlanmasına dair karar kabul edildi. Zorlu mücadele sonrası Mürsel Paşa önderliğinde olan birlik Bakü'yü düşmanlardan kurtararak, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin başkenti oldu. Ordu Mondros anlaşması sonrasında Azerbaycan'ı terk etmek zorunda kaldı. Azerbaycan 1920 senesinde Rusya tarafından işgal edildi. 18 Ekim 1991 senesinde ikinci kez bağımsızlığını kazanan Azerbaycan, Türk şehitlerinin hatırasını sonsuzlaştırmak için, askerlerin kurtardığı her şehirde Türk Şehitlikleri yapıldı. Azerbaycan tarihçisi, Prof. Dr. Nesiman Yagublu, Türkiye'den sonra en çok Türk şehitliğinin bulunduğu ülkenin Azerbaycan olduğunu dile getirdi. (27) Yerli halk her sene kahraman şehitlerini yad etmek için şehitliği ziyaret ederek, unutulmalarına izin vermiyor.

Ekler

Ek 1. Dunsterforce ordusunun rota haritası

Ek 2. Binagadi petrol yatakları, Bakü, Ağustos 1918

Ek 3. Kafkas İslam Ordusu

Ek.4 Azərbaycan ve Osmanlı askerleri birlikte

Bibliography

1. A.Ashırlı. Caucasian Islamic Army in the Press of Azerbaijan Democratic Republic Period. Translated by Azad Ağaoğlu. Baku 2008.
2. B.Mustafayev. About the Turkish-Islamic Army's Operation in the North Caucasus (Dagestan) (In the Light of Archive Documents – 1917-1919). Selcuk University Journal of the Faculty of Letters Year: 2013, Issue: 30, Pages: 17-40
3. E.H.Carr. Bolshevik revolution 1st. Trans. Orhan Suda. Metis Publishing 2011
4. L.C.Dunsterforce Dunsterforce Secret Army. British-Armenian occupation in Baku. Trans. Chengiz İ. Tea. T&K Publications. Istanbul 2016

5. M.H.Donohoe. Britain's Iran / Azerbaijan expedition in 1918. Trans. Cengiz İ. Tea. T&K publications. Istanbul 2016
6. M.Suleymanov, "Establishment of the Caucasian Islamic Army, Preparedness and Mobilization Status", The Caucasus Islamic Army and the Formation of the Azerbaijan Democratic Republic, (Ed. Mehmet Rihim-Mehman Suleymanov), Erzurum: Ataturk University Publications, 205-237. 2012
7. M.Gasimov "The Struggle of Turkish Diplomacy for the Rescue of Baku: The Year of 1918", Eurasia File Azerbaijan Special, 7(1), 2001
8. S.Yel. W as The Turkish Support During The Establismet Of The State Of Azerbaijan Republic Aimed To Annexation? Journal of Ankara University Revolution History Institute Journal of Ataturk Way, vol.6, no.24, pp.563-578, 1999
9. Y.Altunsoy. Caucasian Islamic Army and Baku Victory. Karatay Journal of Social Research, S II: 42-91.
10. A.Isgandarov. Caucasian Islamic Army and salvation of Azerbaijan. Khalq Newspaper. -2018. -15 September. - № 206. -P. 4.
11. A.Aslanı Salvation of Baku - Salvation of Azerbaijan: 102 years have passed since the glorious victory of the Caucasus Islamic Army. Turkustan Newspaper. -2020. -15-21 September.- № 27.- P. 13.
12. Encyclopedia of the Azerbaijan Democratic Republic: Volume I. Baku 2004
13. Azerbaijan Democratic Republic and Caucasus Islamic Army (2nd edition). Caucasus Research Institute. Baku 2013
14. S.Bunyadova. The role of the Caucasian Islamic Army in ensuring our territorial integrity: [Republic of Azerbaijan - 100].Mədəniyyət.az. -2018. -№ 3/4. -P. 42-47.
15. F.Ahmedova. Victory of the Caucasian Islamic Army in Baku-100. Republic. -2018. -15 September. -№ 205. -P. 5.
16. M.Suleymanov, Azerbaijani army (1918-1920). Harbi Publishing. Baku 1998.
17. M.Suleymanov. Baku victory of Azerbaijan-Turkey brotherhood. "Khalq" newspaper. - 2020.- 15 September. -№ 186. -S. 4
18. M.A.Rasulzade, "Republic of Azerbaijan", Istiglal Private Issue, Baku. September 15, 1919.
19. M.Suleymanov. Nuru Pasha and his comrades. Baku 2014
20. E.Mirisli. Army - Commander of the Caucasus Islamic Army. - Nuru Paşa. Turkustan Newspaper.- 2020. -15-21 September. -№ 27. -P. 7.
21. N.Keykurun. Memories of Nagibey Sheykhzamanli and devotees of Independence. Baku 2007
22. N.Yagublu. Caucasian Islamic Army in Azerbaijan. "Adiloglu" Bakı 2012
23. N.Yagublu. Caucasian Islamic Army. Selflessness of Nuru Pasha. Salvation of Baku / N. Yagublu // 525th newspaper. -2018. -13 September. -№ 157. -P. 6.
24. Gafarov V.V., Shukurov Q.E. History of the Republic of Azerbaijan. 1918-1920. (Based on Ottoman archival documents). – Bakı: Science Development Foundation, 2017
25. A.S.Pushkin; comp.: A.Ya.Adam, G.P.Ponomareva. The Great Russian Revolution of 1917: catalog of exhibitions from the funds of the OGONB named after A.S.Pushkin / Om. State region scientific library them. -Omsk, 2018. - p.9
26. B.Gökay. The Battle for Baku (May-September 1918): A Peculiar Episode in the History of the Caucasus. Middle Eastern Studies Vol. 34, No. 1 (Jan., 1998), pp. 30-50
27. <https://www.trtavaz.com.tr/haber/tur/avrsyadan/bakunun-kurtulusunun-102-yil-donumu/5f6095f701a30a1e1437e0b7> date of access 12.02.2021
28. <https://qha.com.tr/haberler/15-eylul-1918-nuri-pasa-kumandasindaki-kafkas-islam-ordusu-baku-yu-kurtardi/247466/> date of access 12.02.2021
29. <http://hajizada.com/az/article-view/14/207/> date of access 01.03.2021

Gönderilib: 28.04.2021

Qəbul edilib: 06.05.2021